

s a magyar magánhangzók jellemzőit, helyes kiejtését, kiejtését elsajátították.

- b) Segítséget ad a versek teljes megértéséhez.
- c) Szemléletesen példázza az irodalom és a nyelv kölcsönösségét.
- d) Jó versmondóvá, szavalóvá nevel.
- e) Pontosabbá teszi a magánhangzók írását.

Meggyőződésem: a magyar nyelv sikeres tanításának két feltétele van: a hallgatók érdeklődése és az oktató szakmai, módszertani felkészültsége. Ha a második feltétel mesteri, művészi szinten van, akkor képes az első megteremtésére is. Röviden tehát: a magyar nyelv oktatásának sikere tőlünk, lektoroktól függ. Mi sok tényező, feltétel hiányát pótolni tudjuk, de felkészültségünket - minket - semmivel sem lehet. (1970.)

Németh Jenő

A helyhatározó kifejezési eszközeinek tanítása

E hozzászólás megfogalmazása során szem előtt kell tartanom a Párizsban magyarul tanuló hallgatók két nagy csoportjának egymástól különböző igényeit: a magyar anyanyelvűekét - az ő esetük hasonlít az itthoni középiskolásokéhoz -, és a franciákét, akik számára teljesen idegen nyelv a miénk. Figyelembe kell venni azt is, hogy tanszék keretében dolgozom, következésképpen lehet és kell is együttműködni francia és magyar kollegákkal.

Ezek alapján a magyar határozórendszer tanítását két fázisban kívántam megvalósítani:

1. a határozós szintagmák alkotásához rendelkezésre álló eszközök (ragok, névutók, határozószók, igekötők) megismertetése és használatuk gyakorlása;

2. az egyes határozók bemutatása olyan vonatkozásban is, hogy az egyes eszközök milyen kombinációban vesznek részt az adott határozó képzésében. A magyar és francia anyanyelvű hallgatók igényei ezen elképzelés szerint elsősorban a második fázisban találkoztak volna. Az elképzelés a hallgatókkal való kapcsolat során bizonyos mértékig módosult ugyan, de a lényege megmaradt. Az oktatás folyamán elsősorban a francia anyanyelvű hallgatók esetében könnyelhattünk el sikereket.

Az előnyök és hátrányok elemzését nem kívánom itt elvégezni. Egy azonban bizonyos: jó néhány kérdés nem kerülhetett igazán a helyére; így, mint például a névutós szerkezetek, a rangvonzó névutók tárgyalása, vagy az igekötő szerepe határozós szintagmáinkban. Előnye volt például, hogy a ragos névszóval kifejezhető határozókat viszonylag hamar megismerhették a hallgatók, ami elősegítette beszédképességük gyorsabb fejlődését. Természetes, hogy minden eszközcsoport tárgyalását azokkal az elemekkel kezdtük, amelyeket elsősorban helyviszonyok kifejezésénél használunk; ez azonban nem oldhatta meg elvileg a fentebb jelzett nehézségeket.

Új lehetőségeket vélek felfedezni a referátum téziseiben vázolt elképzelésekben, s ezért üdvözlöm örömmel. A továbbiakban a tézisek alapvető javaslatát magamévá téve, mintegy azt továbbgondolva szeretnék a helyhatározóról említettekhez néhány megjegyzést fűzni.

Ha a magyar határozórendszer tanítását a helyhatározóval kezdjük, vállalni kell, hogy ennek kapcsán a határozós szintagma alkotásának nehézségeit megismertessük, ugyanis a helyviszonyok kifejezésére szolgáló eszközök (ragok, névutók, határozószók, igekötők) mennyisége, kölcsönös összefüggésük problémája, használati

mechanizmusuk bonyolultsága gyakorlatilag felöleli a magyar határozórendszer oktatásának összes igazi nehézségét.

Amíg a határozói szintagma determinánsát egyetlen rag, névutó teszi azzá, vagy egyetlen határozószó alkotja, addig a hallgatónak csupán az idegen nyelvet tanulók szokványos nehézségével kell megküzdenie. Az irányhármasság kérdése tapasztalataim szerint nem nehezíti lényegesen a dolgukat, sőt néha egyesek könnyíti. A sajátos nehézségek akkor jelentkeznek, amikor a határozói szintagma alaptagjának kettős, egymástól függő ragokkal ellátott determinánsa van (kettős helyhatározó), vagy determinánst determinánssá rag és névutó együttese teszi. Még nagyobb nehézséget jelent az igekötők és ragok, igekötők és névutók, igekötők és határozószók együttes használata. A nehézségek ez utóbbi csokra részben a többszófajúsággal, részben az igekötők jelentésének meghatározása körüli nehézségekkel van összefüggésben. Nem csupán helyesírási problémák szülője ez, de furcsa hibatípusokat is eredményez, pl. *el haza megy, nem megy haza el*. A jelzett nehézségek elhárítására több javaslat is ismert, ezek azonban legalább annyi nehézséget teremtenek, mint amennyit megoldanak:

1. Lássuk el a determinánst olyan irányt jelző raggal, illetve névutóval, mint amilyenre az igekötő utal:

Bemegyek a házba.

Kijövök a házból.

Ez többek között azért sem mindig járható út, mert a ragok és névutók választéka nagyobb, mint az igekötőké, nem is beszélve az ellenpéldák lehetőségéről: *Kimegyek a kertbe*. Néha valóban csak a helyi szokások döntenek az igekötők kiválasztásában. A

Ki-

Le- megyek a piacra. mondat bármelyik válto-

El-

Be-

zata helyes és használatos, függetlenül az objektív meghatározottságtól.*

2. Függetlenítsük az igekötőket az oktatás során a határozói szintagma alkotásának problémájától, és tanítsuk meg őket egyszavas mondatokban, jelezve, hogy az igekötő többféleképpen módosítja, kiegészíti, szűkíti és mélyíti az ige jelentését; vagyis abszolutizáljuk az igekötő képző-funkcióját.

Javasolják azt is, hogy az igekötővel ellátott igék esetében a határozói szintagmába lépéskor kötelező ragokat vonzatokként fogjuk fel. Ez egyaránt jelentené a képző-funkció abszolutizálását és a határozórendszer tanításának elaprózását.

A probléma tehát marad, a nyelvtanítás azonban választásra kényszeríti a nyelvtanárt, hiszen a diák nem ütközhet minduntalan bizonytalanságba. A megtanult nyelvi jeleket mint viszonylag zárt rendszer tagjait kell felfognia, amely rendszer számára áttekinthető, s amelyről tudja, hogy mozgásbahozásával viszonylagos teljességgel ki tudja magát fejezni.

A határozórendszer tanítása esetében a "mit" kérdése elválaszthatatlan a "hogyan" kérdésétől.

Hogy formába öntessem hosszabb idő óta érlelődő elképzeléseimet, Simonyi Zs.: A magyar határozók, Budapest, 1892; A mai magyar nyelv rendszere I-II., Akadémia 1962, Benczédy-Fábián-Rácz-Velcsovné: A mai magyar nyelv, Budapest 1968, A magyar nyelv értelmező szótára, Akadémia 1960; Helyesírási tanácsadó szótár, Terra, 1961 (az igekötőkre vonatkozó adatok miatt) és egy sor cikk tanulmányozása után és alapján újra kellett gondolnom a helyhatározói szintagma képzésére szolgáló eszközök egymáshoz való viszonyának és a meg-

* Megítélésünk szerint a négy igekötő használata nem független az objektív meghatározottságtól; mindegyik más és más meglehetősen pontos jelentést tartalmaz a mondatnak. A piactérnél lakó ember nem mondhatja: Bemegyek a piacra (hacsak a piacot nem valamilyen zárt területen tartják, de

formált magyar mondatban ennek segítségével megvalósuló térszemlélet kérdését.

Munkahipotézisem szerint az eszközöknek viszonylag zárt rendszert kell alkotni, amely egyszerre eredménye, oka és tükrözője a nyelvünkben kifejezést nyerő térbeli tájékozódás módjának.

A cselekvés térbeli meghatározottságának nyelvi kifejezésénél rendelkezésünkre állnak szintaktikai értelemben vett tartalmas önálló szavak (szabad morféma, önálló szó), szintaktikai értelemben vett tartalmas jelek (kötött morféma, de önálló szó), és szemantikai valamint szintaktikai szempontból is tartalmas önálló szavak.

Ez más szinten tárgy- és cselekvésfogalmakat, fogalmi tartalom nélküli viszonyító eszközöket és viszonyfogalmakat jelent.

A cselekvés térbeli vonatkozásait tehát tárgyfogalomra, viszonyfogalomra, illetve tárgy és viszonyfogalomra vonatkoztatva határozhatjuk meg.

Az első esetben a határozói szintagmát ige+névszó+nyelvi viszonyító eszköz, a másodikban ige+határozószó (önmaga nyelvi viszonyító eszköz is) a harmadikban ige+névszó+nyelvi viszonyító eszköz+határozószó alkotja.

Az első esetben (ragos névszó, névutós névszó) a cselekvést az alapszó által jelölt tárgyra, illetve a tárgyhöz asszociált, annak tartozékaként felfogott környezetre vonatkoztatva, a második esetben a határozószó által jelölt viszonyfogalomra vonatkoztatva vagy a viszonyfogalmat az ige jelentéstartalmához asszociálva, a harmadik esetben az alapszó

ebben az esetben éppen ez a speciális jelentéstartalom), s az alföldi falu földszintes házából aligha lehet lemenni a piacra. A helyi nyelvhasználatnak is megvan az objektív oka! Az irányjelző igekötők eredeti jelentése mellett mindig dinamikus (honnan? hová? kérdésű) helyhatározó áll, s ez a kapcsolat tudatosítható a hallgatókban. A Berendezkedtünk az új lakásban mondat azért lehetséges, mert az igekötő elvesztette eredeti jelentését,

jelentéstartalmára és egy viszonyfogalomra egyszerre vonatkoztatva határozzuk meg.

Pl.: A második emeleten nincs víz.

A második emelet fölött nincs víz.

Fent nincs víz.

A víz nem megy fel (a második emeletre).

A második emeleten felül nincs víz.

A helyhatározói szintagma alkotásánál felhasználható eszközök rendszere tehát a következő: lásd: táblázat a következő oldalon.

Ebbe a rendszerbe beilleszkednek a kettős helyhatározók, amelyek a cselekvést két tárgyra vonatkozóan határozzák meg, az úgynevezett ragos névutók, amelyek csupán a valódi névutók csoportját bővítik, és megtalálják benne helyüket az igekötők is, amelyek elvontsága akkor, amikor a cselekvés térbeli irányulását fejezik ki, annak köszönhető, hogy nem az irányhármasság, hanem csupán a kétirányúság, vagyis olyan igekötők, amelyek nem a honnan-hová kérdéspárra felelnek, hanem csupán a hol kérdésre. Ez a rendszerezés nem oldja meg azt a kérdést, hogy minek tekintjük a valamitől távol, valamihez közel szerkezettypusokat. Radikálisan tereli azonban a gondolkodást abba az irányba, hogy a határozószókkal rokonítsuk a második elemet. Igaz viszont, hogy e rendszeren belül a nomenklatura kérdése erősen háttérbe szorul, ugyanis azok a különbségek hangsúlyozódnak, amelyek elválasztják mind a valódi névutós szerkezetektől, mind a határozószókkal kifejezett helyhatározóktól. Eléggé világosnak látszik, hogy a második

perfiktíváló szerepet kapott; éppen az igekötő-határozórag szemlélet-egyeztetése (statikus-dinamikus) utal arra, hogy megmaradt-e még az eredeti jelentés, pl. *Be-költöztünk az új lakásba.* (A szerk.)

Határozószók és névmási hat. szók igekötői funkcióiban					
	Hol?	Honnan?	Hová?	Hová?	
A cselekvést az alapszó által jelölt tárgy (vagy személy) tárggyal környezetével vagy személlyel van kapcsolatban	-ban/-ben -n/-on/-en/-ön -nál/-nél	-ból/-ből -ról/-ről -tól/-től	-ba/be -ra/-re -hoz/-hez/-höz -ig	bele rá hozzá	rajta
	előtt mögött mellett között alatt fölött/felett körött/körül felé után közélében	előlől mögül mellől közül alól fölül/felül körül/-ről/ felől	elé mögé mellé közé alá alá föle köré/körül felé után közélébe	mellé közé alá utána	körül
A cselekvést csak egy, a határozószó által jelölt, térbeli orientációt kifejező viszonyfogalom segítségével határozozzuk meg	lent/alant fent/fenn elöl hátról kint/kinn bent/benn oldalt szélen középen odaát ideát itt ott itthon otthon	lentől fentről előlről hátról kintről bentről oldalról szélről középről odaatról /ideatról/ innen onnan itthonról hazulról otthonról	le fel előre hátra ki be oldalra szélre középre át át ide oda haza haza	le fel előre/elő/ hátra ki be ide, el, át, meg vissza, haza oda, el, át, meg vissza, haza	fenn benn
A cselekvést az alapszó által jelölt tárgy (személy) és egy határozószó által jelölt viszonyfogalom (térviszony) egymásra vonatkoztatásával határozozzuk meg -val/ -n/ -on/ -en -tól/-től -hoz/-hez/ -höz/ -től/-től közél távol jobbra balra északra délre keletre nyugatra	alul felül/fölül kívül belül keresztül át túl innen végig szemben közél távol jobbra balra északra délre keletre nyugatra	alulról felülre kívülről belülről közélről távolról messziről jobbról balról északra délről keletről nyugatról	alulra alulra kívülre belülre szembe közélre távolra messzire jobbra balra északra délre keletre nyugatra	alul felül keresztül túl végig szembe	alul felül keresztül túl végig szembe

elem határozószó, vagy azzá lett névutó. Az emellett szóló érveket mellőzném, ugyanis a táblázat önmagáért beszél. A lativuszi irányú névutók és a velük azonosságot mutató igekötők formai megegyezése bennem azt a gondolatot erősíti meg, hogy a határozószó és az igekötő kapcsolatának történeti magyarázata deskriptív szempontból is érvényes; vagyis az igekötők kérdését a határozószók felől közelíthetjük meg:

		mellém
		melléd
mellett	mellől	m e l l é / j e /

Ami az igekötővel ellátott igék vonzatait (állandó határozó) illeti, érdekes következtetésekre jutunk:

- ha az igekötő birtokos személyragozott határozói rag, a vonzat mintegy redundanciaként ugyanaz a rag, amelyet személyragoztunk; ez esetben az igekötő a cselekvést a cél vonatkozásában határozza meg;

- ha az igekötő birtokos személyragozott névutó, a vonzat a genitivuszi -nak/nek lesz (kivétel a körül, amelynek bármely hol kérdésre felelő vonzata is lehet);

- ha az igekötő ún. ragvonzó névutó (határozószó), ugyanazt a ragot vonzza, amelyet határozószóként: itt is van egy sajátos redundancia;

- ha az igekötő valódi helyhatározó, tulajdonképpen vonzatról nem beszélhetünk, vagyis értelemszerűen kiegészülhet bármely honnan? (merről?) hová? (merre?) kérdésre felelő ragos névszóval, illetve valódi névutós névszóval; ez az át-ra is érvényes.

A valódi helyviszonyt kifejező igekötők a körül (ahol az irányhármasságnak nincs értelme) és a rajta (amely esetében a képző-funkció dominál) kivételével hová kérdésre felelnek, tehát lativuszi irányúak. Ezek

expliciten utalnak a hová? és impliciten a honnan? kérdésre. Lativuszi irányt sejtene az alul, fölül, keresztül, túl, végig, szembe névutók is, bár ezeknél a szerkezet természetéből következően nem az irányhármasság a szabályozó elv; néhezkes is valódi helyviszonyra utaló igekötőként használni őket. A fenn, lenn, előtt, össze és a szét igekötők szinte sohasem használatosak a cselekvés térbeli irányának kifejezésére.

Mindezt végiggondolva, a helyhatározó tanítását a ragos helyhatározóval kezdeném, a valódi névutókkal, majd a valódi határozószókkal és a két mutatónévmási határozószóval folytatnám; e ponton tárgyalnám meg az alapvető igekötők kérdését, a cselekvés irányát és a meg és el kapcsán a befejezettséget (determináltságot) jelölő aspektusuk vonatkozásában. Ezután venném a személyes névmási határozószókat, majd a névszó + rag + névutó/határozószós szerkezetek legfontosabbjait, végül az itt szereplő igekötőket képzőfunkciójuk szempontjából. Végére maradhatna az ún. ragos névutók és kettős helyhatározók bemutatása, de csupán a mennyiségi halmozás érdekében. (Felsorolnám a helyhatározó kapcsán felmerülő legfontosabb ragos névszókat: környékén, táján, közelében, keretében, irányában, mentén, elején, végén, hátulján, alján, közepén, tetején, mélyén, felszínén, fenekén.)

Ami magát a nyelvtanítási folyamatot illeti, természetes, hogy ezt a rendszert indulásként a lehető legkevesebb elem alkalmazásával mutattam be: 10 rag, 8 valódi névutó, 10 határozószó, illetve mutatónévmási határozószó, 3-5 ragvonzó névutó és a legalapvetőbb 6-8 igekötő. Az irányhármasság megértéséhez feltétlenül szükség van a vizuális eszközök igénybevételére (legalábbis rajzokra), a ragok és névutók jelentésének és használatuknak a megkülönböztetésére szintén, a határozószók és a primitív igekötők esetében az anyanyelvet lehet felhasználni az ott meg-

lévő, oppozíciós viszonyfogalmak felidézésével, pl. en haut, en bas - fent, lent. Ami a névszó + rag + névutó/határozószó összetételű szerkezeteket illeti, az egy-két esetben fennálló tükörfordítási lehetőségen túl az automatizálás marad egyetlen módszerként.

Természetesen nem érintettem a helyhatározó összes problémáját (pl. a tárgyessel és a -nak / -nek datívusszal kifejezhető helyhatározó), nem érintettem a hely- és időhatározó összefüggéseit, az elvont határozók felé való átmenet kérdését. A most elmondottak azonban, úgy érzem, további lehetőségeket vetnek fel.

Még egy utolsó gondolat: a referátum tézisei azt ajánlják, hogy ne erőltessük a határozószók és igekötők megkülönböztetését. Az általam felvázolt rendszer is emellett szól, ugyanis mivel a határozószók és az igekötők a szórend szempontjából nagyjából egyformán viselkednek, az igekötők által okozott nehézségek a helyesírás kérdésére szűkülnek - legalábbis a helyhatározók szintjén.

(1970.)

Oláh Tibor

Kísérlet a magyar nyelv audio-vizuális módszerrel történő oktatására

A magyar nyelv külföldieknek történő oktatásával kapcsolatos vitákon állandóan visszatérő kívánság új, jobb tankönyvek készítése. Sokszor elhangzott már az is, hogy nincs tulajdonképpen jó magyar tankönyv. Egy alapos körültekintés azonban éppen az ellenkezőjéről győz meg. A Tankönyvkiadó "Tanuljunk nyelveket" sorozatában több kötet jelent meg (különböző anyanyelvűek számára), a